

ETNOLOGIJA TELESA

Mojca Ramšak

17

IZVLEČEK

Etnologija telesa je področje raziskovanja, ki ga zanimajo večšine preoblikovanja, pohabljanja in krašenja človeškega telesa, izraznost gibajočega telesa, bolezen in zdravje, izventelesne izkušnje, zavedanje in artikulacija lastne ali tuje telesnosti. Ob tem etnologijo telesa zanimajo zlasti primarne funkcije omenjenega kot npr. preventiva, kurativa, ritualnost, zastraševanje, prestiž, pri čemer poskuša presegati in povezovati dihotomije med naravo in kulturo, posameznikom in družbo, telesnim in umskim.

Ključne besede: človeško telo, etnologija, družbeno telo, nadzorovanje telesa, nenaravno preoblikovanje telesa, krašenje telesa

ABSTRACT

The ethnology of the body is a field of research that is interested in the arts of modifying, deforming and decorating the human body, the expressiveness of the moving body, disease and health, out-of-body experiences, awareness, and the articulation of one's own or some else's bodiness. In these areas, the ethnology of the body is mainly interested in the primary functions of the mentioned aspects, for instance prevention, curative effects, rituality, intimidation, prestige, and attempts to go beyond and combine the dichotomy of nature and culture, the individual and society, the physical and mental.

Key words: human body, ethnology, social body, body control, unnatural body modification, body decoration

Zakaj etnologija telesa?

Ljudje v razvitem svetu se danes izredno veliko ukvarjajo z raziskovanjem telesa in preseganjem njegovih meja. Zavest o lastnem telesu, ki mu pripisujemo različne smisle in pomene, se krepi znotraj družbe, biološko se prepleta z družbenim, oboje pa še z duševnim in duhovnim. Gibčnost in preoblikovanje telesa onkraj zmerne rekreacije, kozmetični posegi, sprememba spola, trajna ali začasna telesna dekoracija, motnje hranjenja, discipliniranje prehrabnih in seksualnih praks, podaljševanje življenja, boj proti prezgodnjemu staranju, telo kot politični instrument ipd., vse to govori v prid poudarjeni vlogi človeškega telesa v sodobni kulturni izraznosti.

ČLOVEŠKO TELO V ETNOLOŠKEM RAZISKOVANJU**ČLOVEŠKO TELO: OŽJI POMEN**

anatomija, fiziologija

ČLOVEŠKO TELO: ŠIRŠI POMEN

družbena organizacija

POJMI

NAJPOGOSTEJŠA
FUNKCIJA1. **veščina krašenja telesa**

- nega in lepšanje kože
- nega in urejanje las
- dišavljenje
- skrb za oblačilni videz
- nošenje nakita
- lepoticenje mrličev

občudovanje telesa

2. **veščina preoblikovanja telesa**

- krepitev mišic z vajami
- nadzor prehranjevanja z dietami
- prebadanje telesa
- tetoviranje
- telesno pohabljanje (obrezovanje, klitoridektomija, penisdektomija, infibulacija, povezovanje stopal)
- skarifikacija (brazgotinjenje s plitkimi rezi v kožo)
- kavterizacija (namerno povzročanje opeklin)
- preoblikovanje zob

nadzor nad telesom,
občudovanje telesa,
obredna dejanja3. **gibanje telesa**

- urjenje telesa (telovadba, ples)
- neverbalna komunikacija
(gestikulacija, mimika, grimasa, poza)

kinetika

4. **izven telesne izkušnje**

- nadnaravne izkušnje
- čarovništvo

verovanje

5. **ukvarjanje z boleznijo**

- skrb za higieno
- odpravljanje bolečine
- zdravljenje z uradno medicino
- zdravljenje z ljudsko medicino, homeopatijo
- darovanje telesnih delov

zdravje

Področja, ki jih zajema etnologija telesa, segajo tako v anatomijo in medicino kot v preučevanje družbene organizacije. Najpogostejše teme, ki jih preučuje etnologija telesa, zato segajo od preoblikovanja, krašenja in gibanja telesa do izven telesnih izkušenj ter ukvarjanja z boleznijo. Dinamika teh aktivnosti se nenehno spreminja in preliva iz enega polja v drugega, funkcije se prepletajo.

Zaradi te volje po preseганju biološkega ter zaradi prilagajanja biološkega družbenim predstavam oziroma prevladujočim normam je v zadnjih desetletjih 20. stoletja človeško telo postalo tudi predmet številnih etnoloških in folklorističnih raziskav.

Obravnava človeškega telesa v povezavi z družbenimi praksami (nega, krašenje, nadzorovanje, urjenje, verovanje ...) v različnih zgodovinskih, družbenih in kulturnih kontekstih je predmet etnologije telesa. Ta pri obravnavi telesa uporablja metode in metodologije številnih disciplin (etnologije, biomedicine, etno- in paleobotanike, paleopatologije, sodne medicine, psihologije, medicinske antropologije, imunologije, demografije, lingvistike), da bi bila njena spoznanja kar se da celovita.

Če govorimo o etnologiji telesa, se na hitro ozrimo prek fizične antropologije, ki je že od 19. stoletja samostojna disciplina, k dokaj novemu polju, ki ga zanima zlasti vloga telesa v družbi. To preučuje t. i. *bodylore*, za katero je leta 1989 izraz skovala Katherine Young, ameriška folkloristka in filozofinja (Young 1993; Young 1997). S tem je poimenovala nastajajoče polje znotraj ameriške folkloristike, ki je počasi zaobjelo že obstoječa področja etnoloških in folklorističnih raziskav, kot so oblačilni videz, lepoticenje, telesne mutilacije, načini neverbalnega sporazumevanja, plesne izraznosti ipd. Etnologija telesa, *bodylore* je danes enakovreden študijski predmet na nekaterih univerzah, kjer poučujejo folkloristiko ali etnologijo.

Koncept Katherine Young so kmalu zelo uspešno prevzeli tudi v Evropi, med prvimi v švedski etnologiji, kjer so leta 1996 izdali knjigo o dinamiki družbenega telesa konec 20. stoletja na Švedskem. Zbornik *Bodytime, On the Interaction of Body, Identity and Society* / Čas telesa, interakcija telesa, identitete in družbe združuje tekste, ki govorijo o obsesiji raziskovanja in preoblikovanja človeškega telesa, o iskanju sanj, o željah in strasteh do fizične izpostavljenosti, ki okupira tako veliko število ljudi v drugi polovici 20. stoletja, o načinu, kako ljudje v razviti Švedski ravnajo s svojo telesnostjo in kako se prilagajajo idealom iz druge polovice 20. stoletja (Lundin, Åkesson 1996). Avtorji, etnologi in kulturologi iz Lunda, Kopenhagna in Stockholma, opisujejo ljudi v različnih fazah življenja, ki bi v iskanju samega sebe radi raztegnili biološko determinirane in družbeno pogojene meje; pare brez otrok in njihova prizadevanja za umetno oploditev, očete v porodnišnicah, prostitutke iz čustveno zanemarjenih okolij, bulimične in anorektične najstnice, ženske, ki so obsedene s staranjem oziroma s kultom mladosti, paciente geriatričnih bolnic in trupla v mrtvašnici. Naslov knjige se namerno nanaša na čas, najprej na biološki čas, telesno uro, in potem na kulturo, na čas spremenljivih življenjskih vzorcev in idealov, ki nas obkrožajo. Rojstvo in življenje, staranje in smrt so nedvomno biološka dejstva, ki jih lahko interpretiramo skozi otroštvo, puberteto, srednja leta in starost. Paralelno s fizičnimi spremembami imamo v zborniku opravka tudi s kulturnimi povezavami. Ko se v besedilih soočimo s prostori, kot so ginekološke klinike, porodnišnice, pisarne socialnih delavcev, tovarne, klinike za geriatrične bolezni in mrtvašnice, se srečamo s specifičnimi pravili in rutinami, ki so daleč od konkretnega fizičnega prostora. Spominjajo nas na rituale in ritualne prostore, kjer nekaj predpisujejo in priporočajo. Zapuščanje teh prostorov je povezano

tudi z uporom, ki se kaže na primer kot ignoriranje predpisov za optimalno umetno oploditev, adolescentno izzivanje starejših, prepiranje in oteževanje življenja negovalcem v domovih za ostarele ... Interes za človeška telesa je prikazan na etnološki način, na podlagi konkretnih izkušenj izbranih oseb in družbenih struktur, ki omogočajo določeno percepcijo. Avtorji so se v prispevkih naslanjali na pretežno tri teorije, tri epistemološke pristope o telesu: telo kot aparat za družbeno razlikovanje, telo kot osnovni element celotne kozmologije in kulturno ustvarjeno idejo o spolu, ki ima malo skupnega z biološkim (družbeni spol). Kulturno ustvarjenemu spolu so sorodne kulturno ustvarjene bolezni (npr. šibki živci žensk z začetka 20. stoletja in današnja *anorexia nervosa*). Metoda, ki so jo izbrali etnologi za preučevanje teh tem, je lastna etnologiji: intervjuji, terensko delo, opazovanje, študij arhivskega gradiva, policijskih zapiskov, časopisnih člankov in filmov. Nabor teh virov kaže na različne biografske slike bolezni, kriminala in idej normalnosti. Biografska poročila vedno pomenijo, da so dejstva in dogodki urejeni v skladu s prevladujočimi normami časa, o katerem govorijo. Družbeni vzorci in norme pa so izraženi tudi v drugem obravnavanem gradivu. Pričakovanje, da naj bo telo v harmoniji z osebno identiteto, se kaže kot osrednja figura vseh prispevkov v zborniku. Toda neplodno, odrasčajoče ali starajoče telo je lahko tudi sovražnik in izdajalec. Včasih zavrača, da bi ga oblikovali v skladu s prevladujočimi ideali ali osebno percepcijo samega sebe.

Človeško telo je družbeno telo

Ukvarjanje s človeškim telesom v družbenem smislu je seveda še starejše. Leta 1935 je Marcel Mauss, francoski sociolog in eden od prvih profesionalnih raziskovalcev družbenih ved, napisal razpravo *Les techniques du corps* (Mauss 1935). V tej razpravi je prvič sploh nekdo opozoril na "kulturo uporabljanja lastnih teles", pri čemer je izpostavil le nekatere aktivnosti, kot so na primer hoja, tek, plavanje, spolni odnosi, uriniranje in defekacija. To, kar je Mauss imenoval "običajno razpoložljive tehnike", ki se jih naučimo z zgledi, da bi lahko nadzorovali svoje telo, se je kasneje razraslo v obširne študije o simboliki dualističnih sistemov, ki izvirajo iz človeške fizične dvojnosti, na primer nasprotjem med levo in desno stranjo telesa. Od tega pa še v druge socio-kulturne zadrege v zvezi s percepcijo lastnega telesa.

Britanska antropologinja Mary Douglas v monografiji *Natural Symbols* kaže na pomen, ki ga ima fizično telo v mikrokozmosu družbenega telesa. Kaže tudi na družbeno organizacijo kot zapleten sistem odnosov, ki določa, kako bo človeško telo zaznано, s tem pa tudi, kakšen bo vedenjski vzorec. Proces je obojestranski: fizična izkušnja je družbena izkušnja, družbena izkušnja je telesna izkušnja. S tem ko razumemo, kako deluje telo, razumemo tudi, kako funkcionira družba. Vsak naravni simbol, najsi bo dih, kri ali izloček, nosi družben pomen, vsaka kultura pa ubere svoje poti pri izbiri telesnih simbolov. Ti naravni simboli izhajajo iz fenomenologije človeškega telesa in so postopoma prenosljivi na ideje, prakse, rituale, družbe in s tem pridobivajo družbene pomene. Douglasova pravi, da je človeško telo omejen medij izražanja. Oblike, ki jih telo privzema v gibanju in počitku, izražajo družbene

sile na več načinov. Vse kulturne kategorije, znotraj katerih pojmujeemo človeško telo, morajo tesno sovpadati s kategorijami, pod katerimi pojmujeemo družbo. Douglasova je pod drobnogled vzela številne ritualne obrazce o telesno-družbenem odnosu ter njihov vpliv na religijo in politiko. Razložila je tudi obsesijo s človeškimi odprtini in potrebo po varovanju telesnih meja (Douglas 1970).

Kulturno pogojene asociacije o človeškem telesu so še posebno očitne, ko govorimo o človeškem telesu in družbenem spolu. Če samo bežno ošvrknemo fenomen moškosti, vidimo, da je že od antike in kasneje od renesanse telo, še posebno golo telo, glavni vir za izražanje umetniških konceptov o družbenem spolu, razredu, tudi narodnosti. Izum "narodnega telesa" pripada 19. stoletju, torej vizualni metafori modernih narodov, ki so se konstituirali in oblikovali ravno v tem obdobju. Vse to je tudi vplivalo na razprave o rasah in etničnosti, družbenem spolu in politiki, kulturni in narodni dediščini. Moderna moškost se v Franciji začne s simbolično nabitimi podobami telesa iz francoske revolucije (1789), ki so se utrdile v stereotipe, ki so postali normativni. V Nemčiji se je ta stereotipizacija začela kasneje, v 19. stoletju, ko se je nacionalno zdravje in moč začelo povezovati s telesno vadbo in so telovadce spodbujali, da razvijajo duh patriotizma in nemškosti. Tu se je poudarjala enotnost telesa in duha (Grewe 1999), ki se je kasneje, v 20. stoletju, razcepila.

Na primer: naracija *macho* kulture implicira tesno povezanost mišic in moškosti, trpljenja in samoodrekanja pri fizičnih naporih ter lepote. Slednje je tudi glavni slogan vseh telovadnic, kjer se izvaja preoblikovanje telesa. Pogosto rečemo, da je modernost prekinitiv s običajnim in tradicijskim. Zaradi tega je sposobnost samorefleksije, inovativnega razmišljanja, iskanja novih poti namesto ubiranja starih najprej intelektualno delovanje. Volja po prekinitvi s tradicijo pa leži tudi v telesnem nemiru. Prizadevanje za spremembe je bilo in je še vedno stvar fizične nestrpnosti, skoraj vznemirjenosti; želje, da se preizkusijo meje telesa, odkrijejo njegovi potenciali, raziščejo njegove skrivnosti. Zato je danes telovadnica prostor, kjer se gradi lastna identiteta, fizično discipliniranje pa ni toliko stvar pokoravanja, kot samoartikulacije (Frykman 2002: 65–83).

Človeško telo kot predmet nadzorovanja in izpostavljanja

Perspektiva, skozi katero lahko opazujemo odnos do telesa in telesnosti, je primerjalno prikazovanje, ki je izven vsakdanjega in običajnega življenja. Družbene in zgodovinske primerjave nam omogočijo, da onkraj današnjih pogledov zremo na človeško telo. Še posebej, če izpostavimo za današnje dožemanje skrajne, neokusne, neolikane, nehigienične, nemoralne ipd. dejavnosti, vidimo telo in telesno v širokem razponu kulturnih praks. Zato vzemimo za primer telesne modifikacije in mutilacije, ki niso le nekaj, kar pripada preteklim ali neciviliziranim kulturam, ampak so tudi del sodobnega načina življenja.

Telesne modifikacije in mutilacije so namerne trajne ali začasne spremembe na živem človeškem telesu zaradi religioznih, estetskih ali družbenih razlogov. Najpogostejše metode so rez, predrtje, delna ali popolna odstranitev, izžiganje, odrgnjenje, zraščanje, vstavljanje tujkov, stiskanje, povečevanje idr. Najpogostejši

deli telesa, na katerem se izvajajo modifikacije in pohabljanja, so glava, genitalije, okončine, koža in trup. Pohabljanje je najočitnejša in zelo razširjena oblika nadzorovanja telesa, saj s fizično-antropološkega zornega kota pomeni popačenje, poškodovanje ali uničenje vidnih ali pomembnejših delov telesa. Pogosto in v mnogih družbah se še vedno uporablja kot oblika moške dominacije nad ženskami, zlasti nad njihovo spolnostjo, in je del ritualov. Včasih pa se, kot na primer obrezovanje dečkov, uporablja tudi iz medicinskih razlogov.

22 *Pohabljanje* je znano že iz paleolitika, saj so v nekaterih jamskih slikarijah našli odtise pohabljenih rok brez nekaterih delov prstov. Ena od najkrutejših oblik pohabljanja iz istega obdobja pa je *obrezovanje spolovil*. Temu je danes še vedno podvrženo kar petnajst odstotkov človeštva, od tega kar 130 milijonov deklic in žensk vsega sveta, največ v Afriki. Povsod, kjer je obrezovanje obredno, predstavlja obred prehoda v obdobje odraslosti (Čeplak 2001: 185–188).

Druga oblika pohabljanja, *povezovanje stopal s trakovi*, je povezana s predstavami o lepoti na Kitajskem in sega v 10. stoletje. Majhna ženska stopala v majhnih čevljicah so bila sprva zaželena zlasti pri dvornih plesalkah, kasneje pa so postala standard ženske lepote na dvoru in kasneje tudi v nižjih družbenih plasteh, ki so poskušale posnemati elito. V najbolj skrajni obliki so s povezovanjem stopal začeli pri dvo- do petletnih deklicah, ki so jim stopala povezovali tako, da so jim ukrivili palce navzdol pod podplat in jim lomili nartne kosti z obtežilnimi kamni. S tem so sicer dobili nožice, ne daljše od osem centimetrov, tako imenovane zlate lotuse, ki so veljali za lepe in privlačne, a tudi dekleta in ženske, ki so nenehno omedlevala zaradi bolečin. Podrejanje estetskim kriterijem, ki slavijo drobne, drobenceljajoče nožice, tudi v modernem svetu vsake toliko znova splavi na površje modna industrija, ko izumi nov model špičastih, ozkih in tesnih čevljev.

Tetoviranje oziroma vnašanje barvila v kožo s piki in vrezi je znano iz kamene dobe in služi vsaj dvema namenoma: na eni strani je trajno lepotilo, na drugi pa je sredstvo za označevanje ljudi (na primer v koncentracijskih taboriščih). Največ pozornosti je bilo v etnologiji posvečeno umetniški plati tetoviranja.

Tetoviranje kot trajna poslikava telesa je razširjeno v vseh geografskih in časovnih razsežnostih. Njegova primarna funkcija je kurativno zaščitna, ritualna, zastraševalna ali prestižna, glavna tipizacija pa zajema etno-identifikacijsko, simbolno, nasledniško, religiozno, ljubezensko, poklicno, obsceno tetoviranje, tetoviranje vzdevkov, maščevanja, ranga, lepotnih dodatkov, zaobljub in življenjskih prelomnic. Doslej so se etnologi z oblikami in funkcijami tetoviranja ukvarjali pretežno med plemenskimi skupnostmi izven Evrope, razumevanje njegovega kulturnega pomena pa so ovirali predsodki, saj je tetoviranost telesa veljala za enega od najrazpoznavnejših znakov eksotičnega ljudstva in kulturne zaostalosti. Še vedno pa je premalo raziskano vprašanje med prakso tetoviranja in marginalnimi skupinami (Vremec 1992: 12, 46–49; Šmitek 1992: 7).

Oblika *samopohabljanja* in krašenja telesa, ki je danes še kako prisotna zlasti med mlajšo populacijo, je *skarifikacija* ali vrezovanje plitkih rezov v kožo z britvico ali nožem. Pogosto so ti rezi v obliki vzorca ali napisa, nemalokrat jih avtorji

kasneje podrgnejo še z barvilom ali s kako dražečo snovjo, da bi ustvarili brazgotino. Poleg vreznin sem spadajo še namerne opekline ali odrgrnine s pomočjo ostrih predmetov (npr. varnostne sponke, sponke za lase), izpraskanine z nohti, puljenje las, namerno povzročanje modric z udarjanjem ob trde predmete in grizenje nohtov ali obnohtne kožice. To je oblika samopoškodbenega vedenja zlasti mlajših oseb v duševni stiski, o kateri so šele nedavno začeli govoriti na glas. Po podatkih Inštituta za varovanje zdravja Republike Slovenije za leto 2001 je bilo takrat prvič hospitaliziranih 150 otrok in najstnikov, od tega 110 deklet. Nekateri obupani mladostniki vpijejo na pomoč z vrezninami po rokah, zapestjih, nogah, gležnjih, prsih, bokih, trebuhu. Največkrat ta dejanja spremlja sram zaradi tega, kar so si naredili, in da bi se kaznovali, se spet poškodujejo. Okolje na samopoškodbe ponavadi reagira z obsojanjem namesto z razumevanjem, zato prizadeti svoje poškodbe (krvavenje, kraste, modrice, zlome) skrivajo ali jih priznajo le najboljšim prijateljem, na internetu, v pismih bralcev. Zato je pri tem problemu potrebno družinsko svetovanje. Večja samodestruktivnost pri dekletih je posledica vzgoje; fantje pogosteje svojo stisko izrazijo z agresivnostjo, opijanem, z izzivalnim vedenjem, ki je bolj družbeno sprejemljivo kot pri dekletih (Pfeifer 2005: 17–19).

Primer skarifikacije oziroma vreznin z britvico na nogi šestnajstletnika. Trikotnik in napis NO MA'AM (brez mame) sta še krvava, nad trikotnikom desno je sivo moder napis TEREZA, ime učiteljice, ki se ji je zaupal. Dijak je v času nastanka tega posnetka živel pri stricu na podeželju, ker je imel od tam bližje do srednje šole. Mama, ki je živela v Celovcu, ga je obiskovala vsak popoldan po šoli. (Rožek, avstrijska Koroška. Foto: Mojca Ramšak, maj 1998.)

Veliko premalo pozornosti je etnologija do sedaj namenjala pomenu *sodobnega krašenja telesa*, na primer labretom. Labreti so sicer znani kot ustnični okras pri različnih plemenskih skupnostih, ki se vstavijo v predrto ustnico ali lice in so narejeni iz lesa, školjk, kamnov, kovine ter imajo obliko obroča, klina ali plošče, njihovo nošenje pa je lahko zelo deformiralo obraz in zobe. Predmet etnologije so bili le, v kolikor je ta raziskovala redke ali izumrle plemenske skupnosti.

Sodobni kovinski labreti sodijo na področje *prebadanja* (*piercing*) človeškega telesa z namenom krašenja in razen medicinskih študij o tem nam še vedno manjka temeljitejša kulturna podoba in pomen tega načina krašenja in njihovih nosilcev. V urbanem okolju se je tovrstno lepotičenje pojavilo konec osemdesetih let 20. stoletja, ko so pripadniki glasbenih subkultur najprej začeli z večkratnim prebadanjem ušesnih mečic bodisi na enem ali obeh ušesih. »Uhanomanija« se je prenesla tudi na druge dele telesa, na nos, ustnico, jezik, veke, obrvi, popek, prsne bradavice, genitalije. Konec devetdesetih let sta tako tetoviranje kot prebadanje postala moderna zlasti med igralci in fotomodeli, ki so hoteli šokirati ali se prikazati bolj privlačne. Ker njihovo oblačenje, krašenje in obnašanje pomembno vplivajo na lepotne ideale večine populacije, sta prebadanje in tetoviranje zgubljala svoj pejorativen pomen in sta se vse bolj preobrazala iz pohabljanja telesa v njegovo krašenje.

Krašenje je danes tudi samoumevni del *fotografiranja*. Če izvzamemo postavitev scene in pripravo modela, poznamo pri nedokumentarnem fotografiranju vsaj dve različici krašenja: retuširanje obraznih potez in oblikovanje telesa na posnetkih. Vsak poklicni fotograf, pa tudi že večina fotografskih aparatov in računalniških programov za urejanje fotografij, poznajo poleg funkcije, ki odpravlja rdeče oči, še dodatne ukaze za retuširanje portretov, ki v glavnem odstranjujejo nepravilnosti (madeže, podočnjake, akne, gube, krive zobe, prevelik nos), spreminjajo barvo (oči, las, zob), poudarjajo (obrvi, trepalnice) ali oblikujejo telesne konture (model 'shujšajo', napnejo kožo, odstranijo trebušne gube itd.). Zadovoljevanje lepotne identitete je potreba posebne vrste in je precej zapletena, saj sporočilne konotacije segajo na področje morale, v kontraste slečenosti in oblečenosti, poraščenosti in obritosti, umazanosti in čistosti, zdravlja in bolezni, okraševanja telesa ali obleke in njune odsotnosti ter prepleta drugih družbenih in kulturnih kontekstov. Videz telesa in obleka sta vse manj takojšnji oznaki družbenega položaja in sta vedno bolj individualizirani kategoriji.

Odvzemanje ali dodajanje sta tudi predmet lepotne kirurgije ter sodobnega (komercialnega) estetskega zobozdravstva, ki pozna različne načine krašenja zob (npr. lepljenje oziroma vstavljanje umetnih biserčkov, poldragih kamnov ali drugih svetlečih okraskov na/v zobno sklenino). To ni nekaj povsem novega, saj žvečenje, govor in videz tudi v preteklosti niso bile edine funkcije zob. Zavestno ali nehoteno preoblikovanje zob kaže na načine človekovega obnašanja, vsakodnevnih praks, navad, šeg. Oblika in obrabljenost zob ne kažejo samo, kaj človek je, kako pripravlja hrano ali kako snažen je, pač pa tudi, kaj je po poklicu. Tako najdemo modifikacije zob pri krojačih, steklopihačih, glasbenikih, žonglerjih itd. Znano je, da so neandertalci imeli zelo robustne prednje zobe, ki so kazali značilne oblike obrabe, nastale zaradi strojenja živalskih kož. Okrušeni zadnji zobje so bili dokumentirani pri Aleutih, Eskimih in Indijancih, ker so morali gristi zelo trde predmete. Vsi ti primeri pričajo, da lahko prepoznamo preživetvene strategije, če znamo brati obliko zob, ki so jih uporabljali namesto orodja. Ljudje pa tudi namenoma, iz verskih ali povsem posvetnih razlogov, v različnih časovnih in geografskih razsežnostih, namerno preoblikujejo zobe. Tehnike krašenja segajo od puljenja, krušenja, polnjenja, barvanja, povezovanja in vstavljanja zgoraj omenjenih okrasnih vložkov

(inkrustacija) (Turner, Cadien 1969: 303–310; Molnar 1972: 511–516; Alt, Pichler 1998). Nakit v ustni votlini (na zobeh, jeziku ali notranji strani lic) postaja tudi v Sloveniji vedno bolj popularen, (samo)inkrustacije (*inlaye*, vložke, v zobni terminologiji) na primer oglašujejo in prodajajo v časopisih, po televiziji. Za tovrstno dekoriranje zob se največ odločajo zlasti najstnice.

Polepševanje v skladu z lepotnimi idelali in pričakovanji pa se ne odvija samo na živih telesih, ampak tudi na mrtvih. Nega, krašenje in izpostavljanje mrličev pogledom živih je del samega obreda prehoda, ki kljub dejstvu smrti to dejstvo odrija in prelaga na negotovo in neznano eksistenco po pogrebnem ritualu. To praktično znanje, ki mu je botrovala potreba po negi mrličev, še zlasti po preprečevanju vonja, je v zelo kratkem času, v manj kot pol stoletja, popolnoma izginilo. Dokler so mrličii ležali doma do pogreba, so ljudje poznali senzorično izkušnjo vonja, izgleda in otipa mrliča, danes pa je odsotnost te izkušnje posledica institucionalizacije smrti. Iz tega pa je zrastle druga, okrnjena oblika čutne izkušnje, ki je povezana z estetizacijo pokojnikov. Olepšana mrtva telesa danes signalizirajo individualnost pokojnega, katerega telesa se smemo dotakniti s pogledom. Estetizirana površina pokojnika je še kako kulturno pogojena, saj smo nenehno pod vplivom vizualnih signalov iz množičnih medijev. Lepa zunanost prekriva strašljivo notranjost, ki grozi, da bo vsak hip pogoltnila izdelan ooplesk in povzročila čutno zmešnjavo. Emocionalne reakcije laikov, ki se srečajo s truplom, mrličem, zadevajo hkrati ob fascinacijo nad življenjem in strah pred končnostjo. Profesionalna srečanja s trupli pri kliničnih in forenzičnih patologijah ter pogrebnikih so brez emocionalnih viharjev. Na mrtva telesa se odzivajo razumsko in navajeno, s smrtjo se tikajo, ne da bi pozabili spoštovati življenje, naučili so se zaježiti simpatijo do pokojnika ter empatijo do svojcev od svojega dela. Raziskovanja in krašenja človeških teles se lotevajo sistematično in brez predsodkov.

Vedno več je tudi povezav med krašenji mrtvih ljudi in krašenji mrtvih domačih živali. Industrija, ki se ukvarja z domačimi živalmi, z njihovo nego, prehrano ipd., se ne izogiba poslednjega rituala in celo njihovega posmrtnega življenja. Pasja, mačja, zajčja, ptičja in druga pokopališča so Slovencem še oddaljen fenomen, toda ob hitrosti, s katero prevzemamo ameriške vrednote, lahko predvidevamo, da se bodo ti poudarki tudi pri nas kaj kmalu premaknili. Lepotičenje domačih živali pred pokopom, pogrebi in celo pogrebščine za domače živali se nam morda zdijo groteskni, toda kako dolgo še? Transfer, ki se nam pri tem zdi bizaren, se zgodi ob prenosu vrednot s človeka na domačo žival. Ta je marsikomu boljši prijatelj kot človek v njegovi osamljenosti, odtujenosti ali nerazumljenosti. Zato tudi z njihovimi trupli ravnajo spoštljivo in nanje projicirajo rituale ob smrti človeka.

Telo s tržno vrednostjo

Dovršenost telesa in tega, kar je na telesu, konstrukcije lastne identitete skozi fizični izgled, potrošništvo, telo na ogled, izposojo in na prodaj, določajo telo kot tržno blago. S kupovanjem, prodajo in konzumacijo teles ter telesnega se ukvarjajo industrije kozmetike, lepote kirurgije, mode, fitnesa, športa, prostega časa, telesne

čistoče, prehrane, farmacije, ilegalna trgovina z belim blagom, ki vztrajajo na idealih normalnosti in družbene zaželenosti, te pa opredeljujejo mladostnost in lepota. Videz telesa je zavzel osrednje mesto v pojmovanju samoidentite.

Tako kot rituali v plemenskih družbah definirajo telo s pomočjo modifikacije, dekoracije in giba, tako tudi sodobni rituali krašenja, nadzorovanja itd. gradijo »civilizirano telo«. Povečevanje kondicije in izogibanje debelosti šele sekundarno določa želja po zdravju. Na prvem mestu je potreba po zunanji privlačnosti. Tesnobo, ki jo povzroča nezadovoljena potreba, pa s pridom izkoriščajo omenjene industrijske dejavnosti. Telo, ki ne deluje »normalno« ali se ne zdi »normalno«, je potisnjeno vstran. To nenehno dokazujemo s pomanjkanjem čuta za drugačne, invalidne, stare, ki so zaradi svoje telesne »nenormalnosti« družbeno marginalizirani. Cena človeka se zmanjšuje z odmikom od družbeno konstruirane normalnosti.

26

LITERATURA

ALT, Kurt W.; PICHLER, Sandra

1988 Artificial modifications of human teeth. V: Dental anthropology fundamentals, limits and prospects. Wien, New York: Springer.

ČEPLAK Mencin, Ralf

2001 Obrezovanje deklic – obred iniciacije ali mučenje in pohabljanje? Etnolog 11, 2001, str. 185–194.

DOUGLAS, Mary

1979 Natural symbols: explorations in cosmology. London: Cresset Press.

FRYKMAN, Jonas

2002 O očvrščivanju muškaraca. Treča: časopis Centra za ženske studije 4, št. 1, str. 65–83.

GREWE, Cordula A.

1999 The nationalized body: conceptions of the body and the nationalist imaginary in nineteenth-century Germany [sinopsis predavanja na Eighth Annual Symposium of the Friends of the German Historical Institute, 19.11.1999.] <<http://www.ghi-dc.org/bulletin26S00/b26seminarsframe.html>> (22. 2. 2005)

JUŽNIČ, Stane

1998 Človekovo telo med naravo in kulturo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

LUNDIN, Susanne; ÅKESSON, Lynn (ur.)

1996 Bodytime: on the interaction of body, identity and society. Lund: Lund University Press.

MAUSS, Marcel

1935 Les techniques du corps. Journal de Psychoanalyse 32.

MOLNAR, Stephen

1972 Tooth wear and culture: a survey of tooth functions among some prehistoric populations. Current Anthropology 13, str. 511–516.

PFEIFER, Vesna

2005 Zaživim le, ko zarežem: samopoškodbeno vedenje mladih. Ona 7, (25.1.), str. 17–19.

ŠMITEK, Zmago

1992 Predgovor. V: D. Vremec, Tetoviranje: etnološko kulturni oris. Nova Gorica: [D. Vremec].

TURNER, Christy G.; CADIEN, James D.

1969 Dental chipping in Aleuts, Eskimo and Indians. *American Journal of Physical Anthropology* 31, str. 303–310.

VREMEC, Dimitrij

1992 Tetoviranje: etnološko kulturni oris. Nova Gorica: [D. Vremec].

YOUNG, Katherine

1993 *Bodylore*. Knoxville: University of Tennessee Press.

1997 *Presence in the flesh: the body in medicine*. Cambridge, Mass. etc.: Harvard University Press.

BESEDA O AVTORICI

Mojca Ramšak, dr. etnologije, docentka iz antropologije vsakdanjega življenja na *Fakulteti za podiplomski humanistični študij v Ljubljani (ISH)*, nosilka modula Biografija v mikrozgodovinski perspektivi. Soustanoviteljica in direktorica Centra za biografske raziskave, ki deluje od leta 2001. Raziskuje na področju etnologije in folkloristike v Sloveniji (od leta 1987) in v Avstriji (od leta 1993). Njeno glavno objavljeno delo je znanstvena monografija *Portret glasov: raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev* (Ljubljana, 2003). Poleg tega je napisala okoli 200 znanstvenih, strokovnih in drugih prispevkov o ustni zgodovini, etiki v etnologiji, razvoju in ideologiji etnoloških enciklopedičnih del v Evropi, zgodovini slovenske etnologije, metodologiji, ženskah na podeželju in v socializmu, marginaliziranih skupinah, žanrih vsakdanje komunikacije, obrekovanju, opravljanju in številnih drugih temah. V letih 2001–2004 je bila odgovorna nosilka projekta Leksikon etnologije Slovencev, ki je leta 2004 izšel pod naslovom *Slovenski etnološki leksikon*. V tisku je njena druga znanstvena monografija o napadih na čast in dobro ime med Slovenci *Žrtvovanje resnice: opoj zmuzljivih diskretnih nediskretnosti*.

ABOUT THE AUTHOR

Mojca Ramšak has a Ph. D. in ethnology, lectures in the anthropology of everyday life at the *Graduate School of Humanities (Institutum Studiorum Humanitatis – ISH)*, lecturer of the module *Biography in a microhistorical perspective*. She is a co-founder and director of the Centre for Biographical Research, which started operating in 2001. Her research fields are ethnology and folkloristics in Slovenia (1987–) and Austria (1993–). Her principal published work is the scientific monograph *Portret glasov: raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev* (Ljubljana, 2003). She has published about 200 scientific, professional and other articles on oral history, ethics in ethnology, the development and ideology of ethnological encyclopaedic works in Europe, the history of Slovene ethnology, methodology, women in the countryside and under socialism, marginalized groups, genres of everyday communication, slander and gossip, and many other themes. From 2001–2004 she was in charge of the project *Lexicon of the Ethnology of the Slovenes*, which was published in 2004 under the title *Slovenski etnološki leksikon*. Her second scientific monograph deals with attacks on honour and reputation among the Slovenes, entitled *Sacrifice of the truth: the spell of slippery discreet indiscretions*, and is presently in print.

SUMMARY

THE ETHNOLOGY OF THE BODY

The awareness of one's own body is strengthened within society, biologically it is interwoven with the social sphere and both are interwoven with the mental and spiritual spheres. Body mobility and modification beyond moderate physical recreation, cosmetic interventions, sex changes, permanent or temporary body decoration, diet disorders, disciplining diet and sexual practices, prolonging life expectancy, fighting premature aging, the body as a political instrument, and the like: All these elements confirm the prominent role of the human body in contemporary cultural expressiveness. Because of this determination to go beyond the biological reality and the adjustment of everything biological to social ideas or prevailing norms, the human body has become the object of numerous ethnological and folkloristic researches in the last decades of the 20th century.

28

The subject of the ethnology of the body is the treatment of the human body in connection with social practises (care, decoration, control, training, beliefs etc.) in different historical, social and cultural contexts. When discussing the body, the discipline uses methods and methodologies from a variety of disciplines (ethnology, biomedicine, ethno- and palaeobotany, palaeopathology, forensics, psychology, medical anthropology, immunology, demographics, linguistics), to make its findings as comprehensive as possible.

This article on the ethnology of the body draws attention to some areas of this rather new discipline, e.g. the human body as a social body, control and disciplining of the body, the market-oriented body, the marketable body; after considering the physical and anthropological knowledge about tribal communities, it moves to modern phenomena of urban society, where the body is often an instrument of expressing one's view of the world and of the individual's positioning in the world.